

K. R. ƏLİYEV

Heydər Əliyev adına AAHM

DÖYÜŞ FƏALİYYƏTLƏRİNDƏ AVIASIYANIN TƏSİR METODLARI

Məqalədə Hərbi Hava Qüvvələrində tətbiq edilən müasir taktiki üsullardan istifadə etmək imkanlarının müəyyən edilməsi və aviasiyanın tətbiqi ilə düşməne təsir üsullarına baxılmışdır.

Son onilliklərdə dünyada baş verən hərbi münaqişə və müharibələrin təcrübəsi göstərir ki, döyüş əməliyyatlarının nəticələrinin əldə olunması əhəmiyyətli dərəcədə düşmənin aviasiya zərbələri ilə məhv edilməsindən asılılığı artmışdır və sitareji məsələlərin həllində geniş istifadə edilir.

Tarixə nəzər salsaq müharibələrdə aviasiyanın tətbiqinin artan rolunu aydın şəkildə görmək mümkündür. Müqaisə üçün 1-ci dünya müharibəsində düşmənin məhv edilməsi üçün aviasiyanın rolu 4% idisə, cəmi 25 il sonra 2-ci dünya müharibəsində 30-40% təşkil etmişdir. Ən müasir müharibələrdə isə düşmənin məhv edilməsində aviasiyanın rolu 80-85%-ə qədər artaraq həlledici olmuşdur. Bunun səbəbini aviasiyanın daha manevrli və böyük döyüş imkanlarına malik olması ilə əsaslandırmaq olar. Bundan əlavə aviasiya əhəmiyyətli və böyük dağıdıcı gücə malik əməliyyatların minimal insan itkisi ilə əldə olunması imkanı yaradır, bu isə öz növbəsində, müasir müharibələrin aparılmasında medianın rolunu nəzərə alsaq, böyük əhəmiyyət kəsb edir.

1945-ci ildə aviasiya vasitəsi ilə Yaponiyanın Xerasimo və Naqasaki şəhərlərinə nüvə silahlarının tətbiqi 300 min insan tələfatına səbəb oldu və Çində 2 milyon əsgərlə uğurlu əməliyyatlar aparən Yaponiya imperatorunu təslim olmağa məcbur etdi. Bütün bunlar ən yeni qoşun növü olan Hərbi Hava Qüvvələri vasitəsilə həyata keçirilirdi.

Hərbi Hava Qüvvələri ən müasir müharibənin aparılması tələblərini qarşılayan qoşun növüdür və onun istifadəsi döyüş əməliyyatlarının effektivin artırılmasına gətirib çıxarır. Bu isə öz növbəsində düşməne aviasiya atəşi ilə zərbələrin endirilməsinin nəzəri və praktiki cəhədən planlaşdırılmasında yeni metodoloji yanaşmalar tələb edir.

Aviasiya zərbəsinin endirilməsi dedikdə aviasiya məhv etmə vasitələrinin istifadəsi ilə təşkil edilmiş qaydada düşmənin yerüstü və suüstü hədəflərinə qarşı aviasiya təsiri başa düşülür. Aviasiya zərbələri kütləvi, qrupla və tək-tək zərbələrə bölünür.

Kütləvi aviasiya zərbəsi Hərbi Hava Qüvvələrinin təcili və əməliyyat tərkibində istifadə edilməsi üsuludur. Bu üsuldən istifadə zamanı Hərbi Hava Qüvvələrinin böyük hissəsi düşmən obyektlərinə vahid əməliyyat – taktiki düzülüşdə, döyüş hərəkətlərinin verilmiş bölgəsində təyin edilmiş yer və vaxtda təsir edir.

Qrupla aviasiya zərbələri – aviasiya birləşmələri (aviasiya bazaları), aviasiya hərbi hissə və bölmələri ilə verilmiş vaxt intervalında düşmən obyektlərinə təyin edilmiş rayonda təsir etməsidir.

Tək-tək aviasiya zərbələri – bir təyyarə ilə və ya cütlüklə düşmənin bir obyektinə endirilən zərbələrdir.

Hədəflərin və Aviasiya Məhv etmə Vasitəsinin təsir etmə xüsusiyyətindən, həmçinin, nişanalma məsələlərinin mümkün həllindən asılı olaraq növbəti kateqoriyalara ayrılırlar:

- tək obyekt (ayrı adətən kiçik ölçülü təyin edilmiş funksiyalar yerinə yetirən obyekt);
- qrup obyekt (tək elementar obyektlərdən ibarət müştərək fəaliyyət göstərən qrup);
- sahəli obyekt (müəyyən meydança çərçivəsində yerləşən böyük miqdarda elementar obyektlər toplusu).

Aviasiyanın məhv etdiyi obyektlər onlara qarşı tətbiq ediləcək Aviasiya Məhv etmə Vasitəsinin seçilməsi əlamətlərinə görə fərqləndirilirlər (seçilirlər). Silahlanmaya götürülən müasir

aviasiya komplekslərinin və yüksək dəqiqliyə malik Aviasiya Məhvetmə Vasitəsinin düşmənin hava hücumlarına qarşı imkanlarının artması həm taktiki həm operativ səviyyədə döyüş sistemlərinin qarşdurmasını çətinləşdirir və döyüş tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi üçün əməliyyatların planlaşdırılmasında sistemli yanaşma tələb edir.

Sistemli yanaşmanı AMV-nin döyüş tətbiqi səviyyəsi, taktiki səviyyə və əməliyyat səviyyəsi olmaqla üç səviyyəyə ayırmaq olar.

Xüsusi xarakteristikalar hədəfə qarşı ayrı ayrılıqda xəsarət faktorlarının təsiri nəticələrinin qiymətləndirilməsi üçün aşağıdakı göstəricilərdən istifadə edilir:

-məhvetmə vasitəsinin müxtəlif maneələri dəlib keçmə dərinliyi və ya maneənin qalınlığı, yer səthində dəliyin açılma həcmi;

-yerdə və havada döyüş başlığının partlaması zamanı dağıdıcı radiusu;

-qəlpə vasitəsilə maneənin dəlib keçilməsi, qəlpənin düşməsi zamanı yanacaq və digər partlayıcı maddələrin yanması və ya partlaması ehtimalı;

-kumulyativ təsiri olan sursatların tətbiqi zamanı maneələrin qalınlığı;

-yanma tərkibi olan sursatların yanma temperaturu və davamiyyəti, onların müxtəlif maneələri yandırması və canlı qüvvəyə yandırıcı təsir edilmə ehtimalı.

Xüsusi göstəricilər məhv etmə vasitəsinin döyüş hissəsinin hədəfə qarşı xəsarət faktorlarının energetik təsirinin nəticələrinin qiymətləndirməyə imkan verir və aviasiya məhv etmə vasitələrinin maksimal xəsarət təsirinin reallaşdırılması şəraitinin seçilməsi zamanı istifadə edilir.

Əsas təyinatlı AMV-nin (aviabombalar, raketlərin döyüş hissəsi, sursat, güllə və s.) dağıdıcı təsiri onların tipi, kalibri, konstruktiv xarakteristikaları, hədəfin tipi və döyüşün tətbiq şərtlərinə görə təyin edilir.

Döyüş sursatının dağıdıcı xüsusiyyətləri onların tək hədəfə təsirinə nəzərən təyin edilir.

Yerüstü və ya suüstü hədəflər:

-asan xəsarət yetirilə bilən yüngül zirehli və zirehli hədəflər;

-müxtəlif beton və dəmir – beton örtüklərin və maneələrin dağıdılması ilə bağlı hədəflər;

-şəhər tipli kərpic və dəmir beton tikililər;

-yeraltı və torpaq örtüklü qoruyucuları olan hədəflər.

Hər bir hədəf qrupuna onlara qarşı həmlələrin yetirilməsinə görə asanlıq dərəcəsindən asılı olaraq müvafiq dağıdıcı təsir növünə malik sursatdan istifadə edilməsi məqsədə uyğundur.

Hərbi Hava Qüvvələrində idarə olunan və idarə olunmayan aviasiya məhvetmə vasitələri istifadə edilir.

Məhv etmə növünün təsirinə və təyinatına görə aşağıdakılara bölünürlər:

-fuqas aviasiya bombaları (FAB); -qəlpəli aviasiya bombaları (QAB); -qəlpəli - fuqas aviasiya bombaları (QFAB); -tank əleyhinə aviasiya bombaları (TƏAB); -qayıq əleyhinə aviasiya bombaları (QƏAB); -yandırıcı aviasiya bombaları (YAB); -yandırıcı çənlər (YÇ); -betondələm aviasiya bombaları (BAB); -həcmli – detonasiya aviasiya bombaları (HDAB).

Köməkçi (xüsusi) təyinatlı aviasiya bombaları təyyarənin idarə edilməsi, atəş, bomba atma, kəşfiyyat və s. məsələlərin həlli üçün təyin edilmişdir və növbəti növlərə bölünürlər:

-işıqlandırıcı aviasiya bombaları (İAB); -foto işıqlandırıcı aviasiya bombaları (FİAB); -rəngli oriyentir – siqnal verici aviasiya bombaları (ROSVAB); -gündüz oriyentir – siqnal verici aviasiya bombaları (GzOSVAB); -gecə oriyentir – siqnal verici aviasiya bombaları (GəOSVAB);

-dəniz – oriyentirli aviasiya bombaları (DOAB); -tüstülü aviasiya bombaları (TAB); -imitasiya aviasiya bombaları (İAB); -agitasiya aviasiya bombaları (AAB); -praktiki aviasiya bombaları (PAB);

İdarə olunmayan aviasiya raketləri əsas və köməkçi (xüsusi) təyinatlı raketlərə bölünür.

Təyinatına görə raketlər onların döyüş hissəsinin məhv etmə növünə görə müəyyən edirlər:

-fuqas təsirli (F); -qəlpəli (Q); -kumulyativ (K); -kumulyativ-qəlpəli (KQ); -beton dələm təsirli (B); -oxabənzər məhvetmə elementləri ilə (O).

Aviasiya avtomatik silah-sürsatları əsas və köməkçi (xüsusi) təyinatlı sürsatlarla komplektləşdirilmişdir.

Aviasiya idarə olunan məhv etmə vasitələrinə "Hava – yer" tipli aviasiya idarə olunan raketləri (AİR) və aviasiya idarə olunan bombaları (AİB) aiddir.

Məhv etmə təsirinin ümumiləşdirilmiş xüsusiyyətləri döyüşün effektivliyini qiymətləndirilməsi, qoyulmuş tapşırığın həl edilməsi tələb olunan güc və vasitələrin hesablanması istifadə olunur.

Döyüş sürsətinin ümumiləşdirilmiş xüsusiyyətləri qismində "Məhv etmə zonasının sahəsi" istifadə edilir ki, bu da hədəfin şərti sahəsini təsvir edir, bu isə bir ədəd məhv etmə vasitəsinin dəyəmi ilə hədəfin bir ehtimala məhv edilməsini hesab edilməsidir.

Aviasiya zərbələrinin endirilməsi zamanı bir qayda olaraq növbəti məsələlər həll edilir:

1. Operativ və taktiki məsələlərin icrası üçün tələb olunan qüvvələrin müəyyən edilməsi;
2. Ayrılmış güc və vasitələrlə gözlənilən zərbənin nəticələrinin müəyyən edilməsi.

Ümumilikdə, təcrübədə məhv edilən obyektlərin sayı, dağıdılmasının dərəcəsi və obyektin təyinatı üzrə fəaliyyət göstərə bilməməsi müddəti.

Dəniz obyektlərinə qarşı iki cür xəsarət endirmə üsulu var: -məhv etmə; -sıradan çıxarma.

Xəsarət kəmiyyəti vaxtla əlaqəlidir, yəni bir dəniz obyekti öz döyüş qabiliyyətini həmin vaxt ərzində itirir.

Məhv etmə o zaman hesab edilir ki, dəniz obyekti öz qabiliyyətini uzun müddət ərzində itirmiş olsun, sıradan çıxma isə 30-40 saat müddətidir.

Döyüş hazırlığı təcrübələri göstərir ki, HHQ-nin zərbə aviasiyası vasitəsilə vurulan 100% tək hədəflərin qrup tərkibində 40% tamamilə məhv edilir, 30% bir neçə günə bərpa etmək olur, digər 30% isə bir neçə saat ərzində sıraya qaytarmaq mümkün olur. Bu halda xəsarət dəyəri elementar obyektlərin nisbi kəmiyyəti götürülür.

Beləliklə, zərbə aviasiyasının taktiki və operativ imkanların qiymətləndirilməsi zamanı düşmən obyektlərinin vurulma səviyyəsi anlayışı əlavə edilmişdir.

Obyektlərin vurulma səviyyəsi bölünür:

1. Dağıtma;
2. Zədələmə;
3. Təşkilati pozğunluq (çaxnaşma).

Qrup obyektlərinin vurulma səviyyəsi tək elementar obyektlərə göstərilən xəsarət dəyərindən asılı olaraq təyin edilir.

Düşmənin qrup obyektlərinin təyin edilmiş vurulma səviyyələri operativ normativlərin işlənilib hazırlanmış tələblərinə əsasən tərtib edilir, yəni düşmənin vurulmasında HHQ-nin əməliyyat imkanlarının qiymətləndirilməsi üçün təyin edilir.

HHQ-nin aviasiya hissə və birləşmələrinin döyüş imkanlarının qiymətləndirilmə metodikası.

İmkan və həqiqət – bu iki kateqoriya, müxtəlif səviyyəli döyüş sistemlərinin qarşıdurmasının inkişafı prosesində mühüm obyektiv yanaşmanı əks etdirir.

HHQ-nin nəzəriyyəsində **əməliyyat imkanlarının** əsası döyüş tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi zamanı konkret əməliyyat-taktiki şəraitdə bir uçuşla nəyə nail oluna bilinməsindən ibarətdir.

AMV-nin effektiv tətbiq edilməsinin qiymətləndirilməsi metodikasında döyüş və əməliyyat imkanlarını xarakterizə edən göstəricilərə aşağıdakılar aiddir:

- aviasiya zərbəsindən gözlənilən nəticə hansı ki, ən əsas göstəricidir;
- zərbə aviasiyasının fəaliyyət dərinliyi;
- döyüş tapşırığının yerinə yetirilməsi üçün tələb olunan vaxt;
- düşmənin hava hücumundan müdafiəsinin keçilməsi imkanlarının səviyyəsi;
- döyüş tapşırığının yerinə yetirilməsinin dəyəri. Aviasiya zərbəsindən gözlənilən nəticə əsas göstərici hesab edilir. Zərbə aviasiyası üçün onun öz tərkibi var ki, o müxtəlif obyektlərə

yetirilmiş xəsarətin miqdarı ilə ölçülür. Düşməyə yetirilmiş xəsarətin ölçüsü aşağıdakılara əsasən təyin edilir.

- obyektə verilmiş səviyyədə zərərin yetirilməsi üçün ayrılan təyyarələrin sayı;
- HHM obyektlərinin məhv edilməsi üçün ayrılan təyyarələrin sayı;
- döyüş hazırlığının əmsalı;
- düşmən HHM-in zərbə obyektinə marşrut üzrə uçuş zamanı keçilməsi ehtimaları.

Zərbə aviasiyası ilə düşməyə yetirilən ümumi xəsarət dedikdə bütün aviasiya tərəfindən (ordu, hücum, qırıcı və s.) xəsarət yetirilmiş obyektlərin cəmi olaraq müəyyən edilir.

Yerüstü və dəniz obyektlərinin vurulmasının kəmiyyətə effektivliyinin qiymətləndirilməsi AMV yerüstü dəniz obyektlərinə döyüş tətbiqi əsasnaməsində öz əksini tapmış ehtimal metodlarının vasitəsi ilə yerinə yetirilir (ehtimal nəzəriyyəsi, döyüş effektivliyi nəzəriyyəsi və s).

Əsasnaməyə əsasən növbəti məsələlər həll edilir:

- aviasiya zərbəsindən gözlənilən nəticənin qiymətləndirilməsi;
- tələb olunan zərbənin alınmasına nail olmaq üçün yetərinə növbəti qüvvə və vasitələrin təyin edilməsi;

-AMV-nin tətbiq edilmə qaydaları və şəraiti.

Döyüş imkanlarının qiymətləndirilməsi metodikasının əsasını aşağıdakılar təşkil edə bilər:

1.Vurulacaq hədəf və zonalar düzbucaqlı formasında qəbulu;

2.AMV yerüstü elementar hədəflərə ümumiləşdirilmiş zərbə təsirinin vahidinin qəbulu.

Zərbə zonası hədəfin AMV və zərbənin növündən asılılığı.

3.Döyüş imkanlarının qiymətləndirilməsi metodikası tək, qrup və meydan tipli obyektlər üçün eynidir və qrup obyektlərin məhv edilməsi effektivliyi əsasında qurulur. Qrup hədəf bir elementar obyektlərdən ibarət olan və onun mərkəzi statistik olaraq düzbucaqlının tərəfləri hədlərindən bərabər olaraq götürülür, yəni düzbucaqların əsas mənbəsi qrup hədəfin mərkəzi götürülür;

4.AMV-nin vahid yayılma sxemi qəbul edilir.

Döyüş imkanlarının qiymətləndirilməsi metodikasında AMV-nin yayılması statistik olaraq düzbucaqlı formada təsvir edilən zona hədəfində dağıntı qəbul edilir. MV uçuş zonası (MVUZ) kimi qəbul edilir.

MVUZ kəmiyyətə tətbiq edilən AMV miqdarı, intervalı, AMV individual yayılma sahəsi, həmçinin, kaset AMV istifadə zamanı birdəfəlik bomba kasetləri (BBK) və birdəfəlik bomba birləşmələrindən (BBB) və s. asılıdır.

MVUZ parametrləri qrafiklər vasitəsi ilə təyin edilir:

5.Döyüş imkanlarının qiymətləndirilməsi metodikasında bütün hədəf və AMV üçün hədəfin vurulmasının zona üzrə vahid qanunu qəbul edilir. Yəni elementar obyektlərin vurulma sayı təyin edilmiş düzbucaqlı zamanı (hədəfin meydança tipli) nə qədər ərazinin zərbələrlə əhatə olunmasına görə sonradan riyazi hesablarla təyin edilir;

6.Döyüş imkanlarının qiymətləndirilməsi metodikası növbəti məsələləri həll etməyi imkan verir:

- zərbə endiriləcək obyektə nişanalma nöqtələrinin sayı;
- orta və təmin edici xəsarətin təyin edilməsi;
- təyin edilmiş səviyyədə xəsarətin törədilməsi üçün tələb olunan təyyarələrin sayı;
- AMV tətbiq etmə şəraitlərinin müəyyən edilməsi;

7.Metodikanın öz xüsusiyyətləri var:

- obyektin növlərə görə hesablanması (QEZ-rı, körpü, qəmi və s);
- AMV növünə görə hesablama;

-bir döyüş təsiri ilə iki müxtəlif növ AMV tətbiqi zamanı effektivliyin qiymətləndirilməsi;

-idarə olunan AMV tətbiqi zamanı qiymətləndirmə;

-köməkçi aviasiya vasitələrinin tətbiqi zamanı qiymətləndirmə (İAB, FOTAB, AQTAB);

8.Praktiki hesablamalar üçün AMV tətbiqi üzrə təlimatda hazır qrafiklər şəklində tələb olunan növbə təyyarəsi, döyüşün tətbiqinin normativ və s. göstəriciləri.

Zərbə aviasiyasının ən vacib göstəricilərindən biri **fəaliyyət dərinliyidir** - cəbhə xətdindən maksimal məsafədir, hansı ki, təyyarələr AMV-ni verilmiş düşmənin obyektinə tətbiq etmək üçün uçub çata bilirlər. *Fəaliyyət dərinliyi* təyyarənin taktiki radiusu və aviasiya hərbi hissəsinin aerodromunun cəbhə xəttinə nəzərən yerləşmə məsafəsindən asılı olaraq müəyyən edilir.

Taktiki radius – dedikdə təyyarənin maksimal uçuş məsafəsi başa düşülür, hansı ki, uçma aerodromundan qalxışdan etibarən başlayır, zərbə obyektinə qədər təyyarənin uçması, verilmiş tapşırığı yerinə yetirməsi və öz aerodromuna qayıtması nəzərdə tutulur.

HHQ-nin aviasiyasının fəaliyyət dərinliyini müxtəlif taktiki radiuslu təyyarələrlə təhciz edilmiş aviasiya bazalarının ən maksimal dərinlikdə fəaliyyət göstərə bilməsi ilə qiymətləndirilir.

Zərbə aviasiyasının fəaliyyət dərinliyinin artırılması üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə edilir. Misal, havada yanacaq doldurma uçuş məsafəsini 30-40% artırmağa imkan verir.

Döyüş tapşırığının yerinə yetirilməsi üçün tələb olunan vaxt – döyüş sərəncamının (əmrin, göstərişin) alındığı andan başlayaraq tapşırığın yerinə yetirilməsinədək (zərbənin endirilməsinədək) olan müddətlə müəyyən edilir. O aviabazanın silahlanmasında duran təyyarələrin tipindən, döyüşə hazırlıq səviyyəsindən, hissənin tapşırığın alınması anında vəziyyəti və təminatından, hissə komandirinin professional hazırlıq səviyyəsi və təcrübəsindən, döyüş tapşırığının xüsusiyyətindən, cəlb olunan qüvvələrin və AMV tərkibindən asılıdır.

HHQ üçün bu vaxt qərarın qəbul edilməsi, tapşırıqların verilməsi, planlamanın aparılması, hissələrin tapşırığa hazırlaşmaları, hazırlıq vəziyyətinin alınması, zərbə obyektinə uçuşun yerinə yetirilməsi və tapşırığın yerinə yetirilməsi üçün verilmiş müddətlərin toplanılması ilə hesablanır.

Düşmənin hava hücumundan müdafiəsinin keçilməsi ehtimalı – HHQ-nin əməliyyat imkanlarının vacib göstəricisidir. Belə ki, düşmənin ərazisi üzərində aviasiyanın bütün hərəkətləri düşmənin HHM keçilməsi ilə əlaqəlidir, buna görə də döyüş fəaliyyətlərinə hazırlıq zamanı HHQ-i asiya bazası, hissəsi, qrupu və ayrılıqda hər bir ekipaj ilə düşmənin HHM keçilməsi ehtimalı proqnozlaşdırılır.

Döyüş tapşırığının yerinə yetirilməsinin dəyəri – HHQ-nin aviasiya hissələrinin döyüş imkanlarının hesablanması zamanı daim istifadə olunan göstəricilərdən əlavə hərbi-maliyyə göstəricisi də istifadə edilir. Hərbi-maliyyə göstəricisi üzrə hesabatın əsasında bir çox döyüş yükü tələb edən mümkün variantlardan tapşırığın ən qəbul ediləcək dəyəri üzrə tapşırığın yerinə yetirilməsi durur.

NƏTİCƏ

Müasir döyüş əməliyyatlarında və döyüş fəaliyyətlərində aviasiya zərbələri vasitəsi ilə düşməyə təsir effektinin artırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Aviasiya zərbələri ilə düşmənin vurulması effektinin artırılması üzrə problemlə məsələlərin həll edilmə yollarından biri də planlamaların yeni informasiya texnologiyaları əsasında aparılaraq təkmilləşdirilməsindən ibarətdir. Prioritet hədəflərin seçilməsi, onların hansı ardıcılıqla və hansı xəsarət dərəcəsinə uyğun vurulması döyüş fəaliyyətlərin gedişatın da həll edici ola bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Независимое Военное Обозрение. М.: 2007.